

TOMASZ PADŁO

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska
Pedagogical University of Cracow, Poland

Sektorowy podział gospodarki państw europejskich w wyobrażeniu ich mieszkańców

Three-sector Division of the European Economy in the Perception of the Inhabitants

Streszczenie: Jednym z celów badawczych będących przedmiotem artykułu była odpowiedź na pytanie o skojarzenia poszczególnych sektorów gospodarki z państwami Europy. Badania oparte na technice ankiety, przeprowadzone w latach 2005–2016, objęły ok. 1000 respondentów z siedmiu europejskich krajów. Porównano w nich zróżnicowanie postrzegania na płaszczyznach: przestrzennej (siedem miast w siedmiu państwach) oraz czasowej (lata 2005–2007 oraz 2016). Ustalono, że przemysł i usługi kojarzą się z największymi europejskimi gospodarkami, natomiast rolnictwo kojarzone jest najczęściej z krajem pochodzenia respondenta. W badaniach wykazano wpływ stereotypów na postrzeganie przemysłu oraz powierzchniowego charakteru rolnictwa na jego percepcję. W pracy ustalono, że skojarzenia z sektorami gospodarki nawiązują w dużo większym stopniu do zachodniocentrycznej percepcji Europy niż do ich znaczenia w ekonomii europejskich państw. Nie stwierdzono istotnych zmian w wyobrażeniu podziału sektorowego gospodarki pomiędzy latami 2005 i 2016.

Abstract: The research objective of the article was to answer the question of the perceiving of economic sectors with the European countries. Survey-based research, conducted in 2005–2016, covered about 1000 respondents from 7 European countries. The differentiation of perceptions were analyzed on two levels: spatial (7 cities in 7 countries) and time (2005–2007 compared to 2016). It was established that industry and services are associated with the largest European economies, while agriculture is most often associated with the country of origin of the respondent. Research has shown the impact of spatial stereotypes on the perception of industry and the importance of agro-landscape on the perception of agriculture. It has been established in the paper that the perceptions of the economic sectors relate much more to “Western-Centrism” than to their importance in European economies. There were no significant changes in the perception of the sectoral division of the economy between 2005 and 2016.

Słowa kluczowe: Europa; percepcja; przemysł; rolnictwo; usługi

Keywords: agriculture; Europe; industry; perception; services

Otrzymano: 13 lutego 2017

Received: 13 February 2017

Zaakceptowano: 11 lipca 2017

Accepted: 11 July 2017

Sugerowana cytacja / Suggested citation:

Padło, T. (2017). Sektorowy podział gospodarki państw europejskich w wyobrażeniu ich mieszkańców. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 31(3), s. 244–253. <https://doi.org/10.24917/20801653.313.16>

WSTĘP

Współczesny podział sektorowy europejskiej gospodarki odznacza się wyraźną przewagą usług nad przemysłem, a zwłaszcza nad rolnictwem. Zarówno pod względem udziału poszczególnych sektorów w PKB, jak i w ogóle zatrudnionych gospodarka europejska nawiązuje do trzeciej fazy teorii transformacji strukturalnej gospodarki (Fourastié, 1954), odznaczając się proporcjami zbliżonymi do 70: 25: 5. Mimo że w ostatnich dekadach ekonomiczni zaczęli wydzielać z sektora usługowego IV sektor, obejmujący m.in. usługi oparte na wiedzy (Bandt 1999), na potrzeby badań, jak i niniejszego artykułu, wykorzystano klasyczny, trzysektorowy podział gospodarki, powszechnie obowiązujący w podręcznikach do nauczania geografii (Padło, 2013). Mimo że w obrębie Europy występują relatywnie duże różnice pomiędzy strukturą gospodarek poszczególnych państw, czego przykładem może być sektor I, stanowiący od 0,2% udziału w PKB Luksemburga do 22,1% w Albanii, przy średniej europejskiej ok. 2%, wszystkie europejskie gospodarki znajdują się w fazie postindustrialnej odznaczającej się przewagą sektora usług. W sytuacji tak wyraźnej przewagi usług w gospodarkach interesujące wydaje się pytanie o skojarzenia państw europejskich z poszczególnymi sektorami i próba wyjaśnienia tych wyobrażeń. Ponadto w kontekście światowego kryzysu finansowego z 2008 roku oraz szerszego kryzysu Europy jako wspólnoty zasadne wydaje się pytanie o zmiany skojarzeń związanych z gospodarką wśród europejskich społeczeństw.

METODA BADAWCZA

Badania prowadzono od września 2005 do września 2016 roku w siedmiu europejskich miastach (Berno, Bielce, Cork, Kraków, Nisz, Porto, Uppsala). Pierwszy etap projektu bazował na szerszych badaniach, poświęconych postrzeganiu Europy (Padło, 2013). Przeprowadzony został w pozastołecznych (z wyjątkiem Berna) miastach wielofunkcyjnych, zamieszkałych przez ponad 100 tys. ludności. Na potrzeby badań dokonano nieprobabilistycznego doboru grupy respondentów. W każdym z miast wybrano uczniów przedostatnich klas szkół średnich o profilu ogólnym, dających możliwość dalszej edukacji na poziomie uniwersyteckim, co umożliwiło porównanie percepcji respondentów z różnych ośrodków. Badaniami objęto średnio dwie klasy, w trzech szkołach, w każdym z miast. Dobór szkół obejmował jednostki prestiżowe oraz te uchodzące za słabsze.

Pierwszy etap badań przeprowadzono w latach 2005–2007. W 2016 roku, w dwóch miastach – Niszu i Bielicach – powtórzono badania według tej samej procedury i w tych samych szkołach. Ogółem badaniami objęto 1069 respondentów. Zostali oni poproszeni o wypełnienie formularza ankiety, w którym w jednym z pytań mieli wymienić państwa europejskie kojarzące im się z przemysłem, rolnictwem i usługami. Pytanie miało charakter otwarty, respondenci mogli wskazać więcej niż jedno skojarzenie. Autor był obecny podczas wypełniania kwestionariuszy. Wyniki opracowano w programach SPSS oraz Microsoft Excel. Ponadto pomocnym narzędziem wyjaśniającym uzyskane wyniki była analiza podręczników do nauczania geografii w szkołach objętych badaniem.

ZRÓŻNICOWANIE POSTRZEGANIA GOSPODARKI

Znaczenie poszczególnych sektorów gospodarki w krajach zamieszkałych przez respondentów, będące swoistą bazą do analizy postrzegania, obrazuje tab. 1.

Tab. 1. Udział poszczególnych sektorów gospodarki w PKB oraz zatrudnionych ogółem w analizowanych państwach

Kraj	Rolnictwo		Przemysł		Usługi	
	% PKB 2015	% zatrudnionych 2010	% PKB 2015	% zatrudnionych 2010	% PKB 2015	% zatrudnionych 2010
Irlandia	1,0	5	41,7	20	57,3	74
Mołdawia	14,4	28	14,4	19	71,2	54
Polska	2,6	13	34,1	31	63,3	57
Portugalia	2,4	7	21,9	29	75,8	64
Serbia	8,2	22	31,4	26	60,5	52
Szwajcaria	0,7	3	25,5	21	73,8	71
Szwecja	1,3	2	26,3	20	72,4	78

Źródło: Bank Światowy (2017)

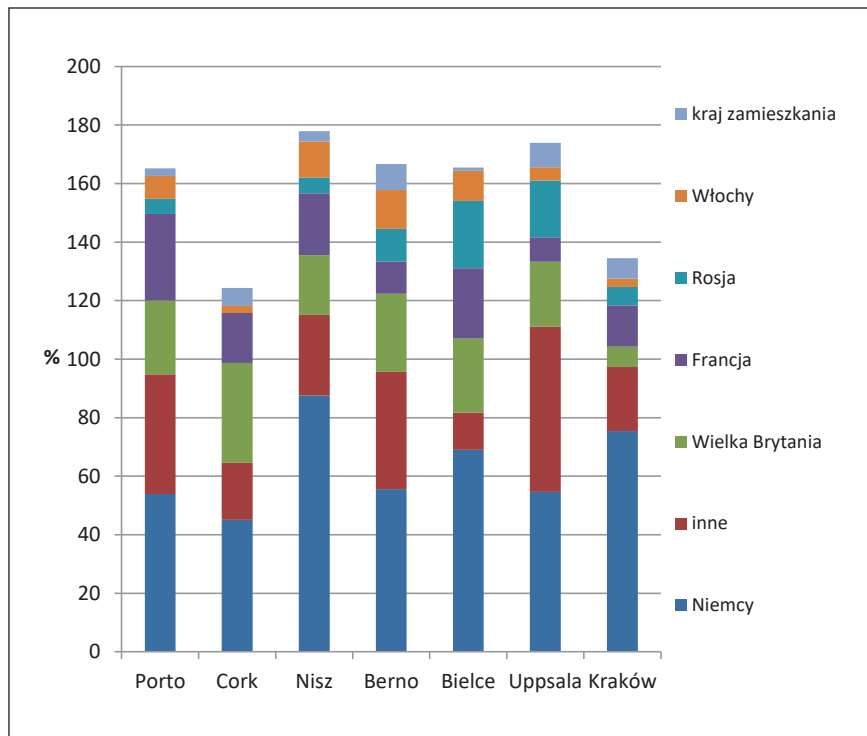
Jak już wspomniano powyżej, struktura gospodarki w tych państwach nie odbiega od klasycznego podziału gospodarek postindustrialnych, warto jednak zauważyć relatywnie duże znaczenie rolnictwa w Mołdawii i Serbii oraz wyraźną dominację usług w państwach Europy Zachodniej. Stosunkowo najmniej zróżnicowany jest udział przemysłu w gospodarkach tych krajów. Pytanie o skojarzenia z przemysłem nie znajduje jednak odbicia w przedstawionej tabeli. Zdecydowanie najczęściej wskazywaną odpowiedzią były Niemcy, które podało 45–88% respondentów (ryc. 1). Co ciekawe, Niemcy nie odbiegają od analizowanych krajów ani udziałem przemysłu w PKB, ani wśród zatrudnionych (odpowiednio 30,5% oraz 28,5%). Zauważalne są jednak wyraźnie częstsze wskazania Niemiec wśród uczniów ze wschodniej części Europy. Jednym z powodów jest tradycyjna migracja z tego regionu do Niemiec, zwłaszcza do pracy w przemyśle (Hönekopp, 1997), z drugiej strony duży jest wpływ produktów niemieckiego przemysłu na wyobrażenie samego kraju. Niemieckie produkty należą do ścisłej światowej czołówki pozytywnie percypowanych marek (Olins, 2002), a informacja o niemieckim pochodzeniu produktu stała się swoistym synonimem jakości. Trudno w tej sytuacji się dziwić, że wytwory niemieckiego przemysłu, tak masowo występujące na wschodnioeuropejskich rynkach, kształtują wizerunek Niemiec jako kraju przemysłowego. Istotna tutaj wydaje się również bliskość Niemiec i związany z nią relatywnie silny wpływ na krajowe rynki Europy Wschodniej.

Skojarzenia z przemysłem wśród respondentów z Europy Zachodniej są mniej zorientowane na Niemcy, niemniej opierają się na podobnych przesłankach. Olins (2002) wśród światowych liderów, obok marek niemieckich, wymienia m.in. brytyjskie, francuskie i włoskie. Wszystkie te państwa znajdują się wśród najczęściej wskazywanych przez respondentów. Tradycyjne powiązania irlandzko-brytyjskie windują dodatkowo pozycję Wielkiej Brytanii wśród respondentów z Cork (34% wskazań), podobnie jak silne postsowieckie relacje mołdawsko-rosyjskie (Cuc, Ruggiero, 2006) czy portugalsko-francuskie, nasilone na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych

XX wieku, kiedy ok. 700 tys. Portugalczyków osiedliło się we Francji, zasilając w dużej mierze rynek pracy we francuskim przemyśle (Simon, 2003). Silne relacje powodują pełniejsze doświadczenie miejsca przez całe grupy społeczne, co przekłada się z kolei na lepsze poznanie kraju również w miejscach pochodzenia migrantów i, co za tym idzie, bardziej szczegółową percepcję miejsca. Dodatkowym czynnikiem wpływającym na takie, a nie inne skojarzenia z przemysłem jest przekaz formalny w ramach edukacji szkolnej (Pađło, 2013). W treściach podręcznikowych prezentujących zagadnienia regionalne w Europie Niemcy zazwyczaj obrazowane są fotografiami Zagłębia Ruhry, a Wielka Brytania nierzadko poprzemysłowym krajobrazem środkowej Anglii, co utrwała stereotypy przestrzenne, mimo że oba regiony zostały w przeszłości objęte intensywną transformacją gospodarczą. Nadreprezentacja krajów Europy Zachodniej wynika przede wszystkim z zachodniocentryzmu w postrzeganiu Europy, mającego początek w postawie okcydentalistycznej, odnoszącej się do Zachodu jako centrum życia gospodarczego i kulturalnego o wymiarze globalnym. Co ciekawe, skojarzenie przemysłu z bogatymi krajami Zachodu sugeruje, że cechuje się on pozytywnym wyobrażeniem w europejskich społeczeństwach. Nie jest to jednak reguła.

Warto tutaj zwrócić uwagę na Rosję oraz na to, co kryje się w kategorii: inne, szczególnie w odpowiedziach respondentów z Uppsali. Wysoka pozycja Rosji, jak i niemal 20% wskazań na kraje bałtyckie można wyjaśnić poniekąd sposobem obrazowania byłego ZSRR w szwedzkich podręcznikach do geografii. Postapokaliptyczne zdjęcia

Ryc. 1. Skojarzenia przemysłu z państwami Europy

Wartości nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mogli wskazać więcej niż jeden kraj.

Źródło: opracowanie własne

Czarnobyla czy intensywnie dymiące kominy występujące w pejoratywnym kontekście zagrożeń środowiskowych dla regionu mogą dość znacząco kształtować wyobrażenia młodych Szwedów.

Zupełnie inaczej kształtuje się postrzeganie rolnictwa przez respondentów (ryc. 2). Zdecydowanie najwyższe udziały wskazań w każdym z analizowanych państw obejmują kraj zamieszkania respondenta, od 32% w przypadku uczniów z Uppsali, do 73% w Cork. Jest to szczególnie ciekawe, jeśli porównamy te wskazania z udziałem rolnictwa w gospodarce poszczególnych państw (tab. 1). Niezależnie od tego, czy respondent pochodzi ze Szwecji, w której I sektor zatrudnia 2% zawodowo czynnych i generuje ledwie 1,3% PKB, czy z Mołdawii (odpowiednio 14,4% i 28%), wskazania kraju zamieszkania są najwyższe. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest powierzchniowy charakter działalności rolniczej, znacznie silniej kształtującej krajobraz naszego otoczenia niż przemysł czy usługi. Rolę rolnictwa w percepcji lepiej niż wskaźniki gospodarcze wydaje się wyjaśniać struktura użytkowania ziemi (tab. 2).

Tab. 2. Udział użytków rolnych w powierzchni analizowanych krajów

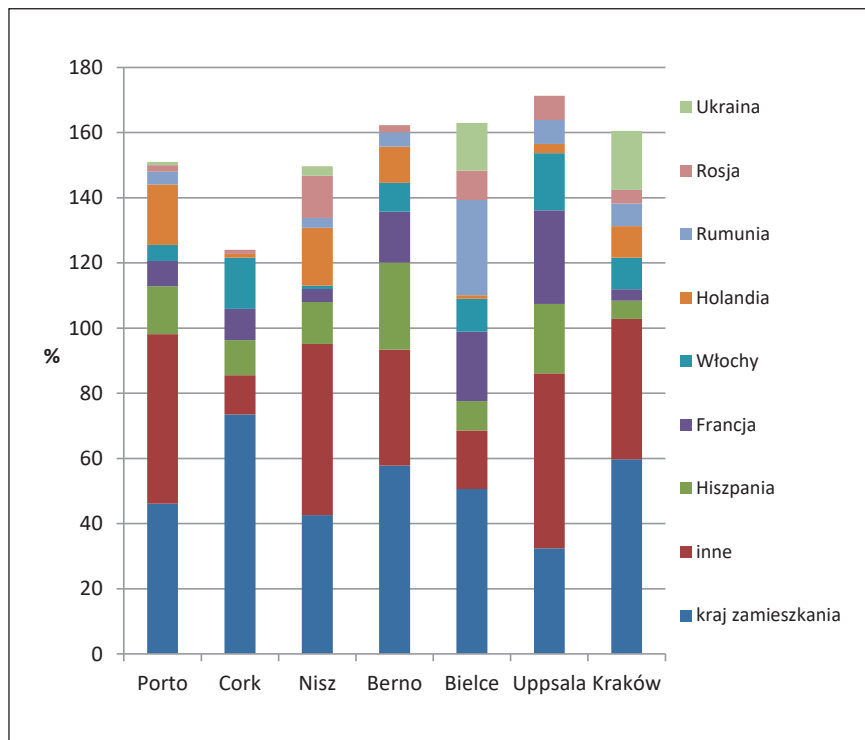
Kraj	Irlandia	Mołdawia	Polska	Portugalia	Serbia	Szwajcaria	Szwecja
% powierzchni kraju	63	73	46	40	40	37	7

Źródło: Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa (2017)

W większości państw europejskich użytki rolne stanowią największą powierzchnioowo formę użytkowania terenu i nawet w Szwecji, zdominowanej przez lasy, regiony południa, Götaland czy Svealand z Uppsalą, odznaczają się krajobrazem rolniczym. Łatwo dostępna przestrzeń rolnicza, będąca również przestrzenią częstej aktywności, jej namacalność i swoista egalitarność sprawiają, że rolnicze tereny wiejskie są nam bliskie i łatwo oszwalne. Nie bez znaczenia mogą tutaj być relacje rodzinne czy miejsce pochodzenia, jak również powiązanie gospodarki żywnościowej z krajowymi zasobami. To, że nawet uczniowie z wysoko rozwiniętych państw nie unikają skojarzenia swojego kraju z rolnictwem, wynika z faktu, że łączą z nim wartości pozytywne, nie traktują go jako wyrazu zacofania (Gobster, Nassauer, Daniel, Fry, 2007). Widać to również po pozostałych, choć już nie tak częstych wskazaniach innych państw. Najczęściej pojawiają się Hiszpania, Włochy, Francja i Holandia. Prawdopodobnie nie jest przypadkiem, że – poza Holandią – są to popularne kierunki aktywności turystycznej. Krajobraz rolniczy stanowi tam integralną część krajobrazu kulturowego, będącego z kolei istotnym elementem atrakcyjności turystycznej tych państw. Znów więc rolnictwo niesie za sobą pewien zbiór pozytywnych wartości. Jedyne powiązanie rolnictwa z Rosją i Ukrainą może odnosić się do pejoratywnego traktowania tej gałęzi gospodarki przez respondentów. Jednak, co ciekawe, tego rodzaju skojarzenia występowały niemal wyłącznie w Europie Wschodniej. Rolnictwo jako sektor gospodarki kojarzony z zacofaniem wydaje się więc częściej pojawiać w słabiej rozwiniętych regionach Europy.

Skojarzenia państw z sektorem usług nie są tak oczywiste jak w przypadku pozostałych sektorów. Może to być efekt zbyt niejednoznacznego rozumienia tego terminu przez respondentów. Biorąc pod uwagę dominującą rolę usług w gospodarce i ich znaczeniową rozciągłość, trudno było uzyskać zgodne wskazania. Ponadto usługi nie posiadają atrybutu przestrzenności jak rolnictwo czy fizyczności jak przemysł. Pięć największych państw Unii Europejskiej otrzymało najwięcej wskazań, co potwierdza

Ryc. 2. Skojarzenia rolnictwa z państwami Europy

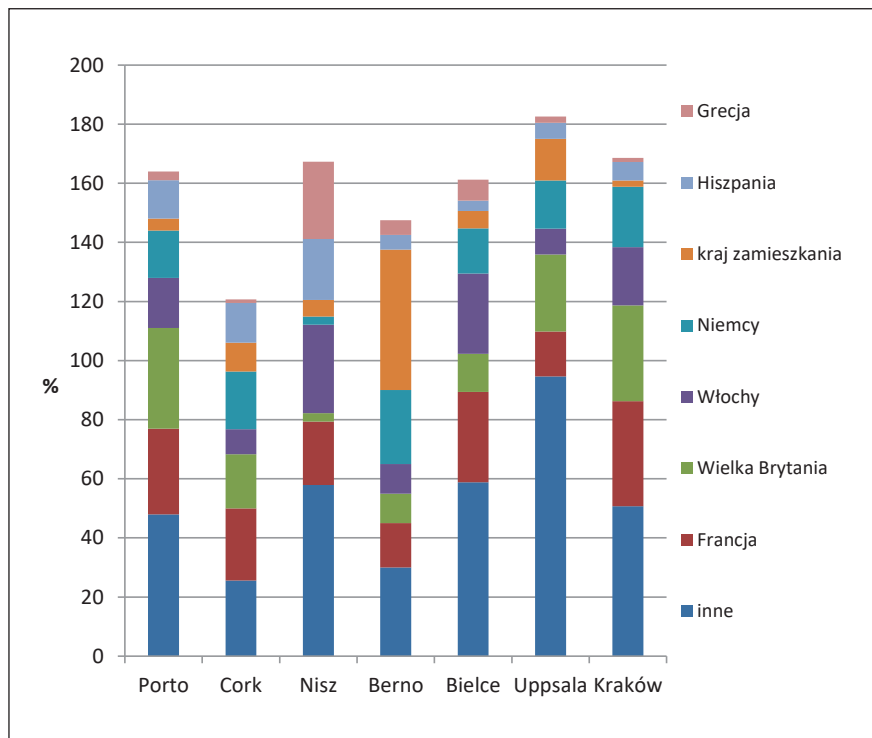
Wartości nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mogli wskazać więcej niż jeden kraj.

Źródło: opracowanie własne

zachodniocentryzm oraz prawdopodobnie brak wyraźnie ugruntowanego przekonania, z którym krajem należy je kojarzyć. Widać to choćby po wyjątkowo dużych różnicach we wskazaniach (ryc. 3).

Podobny udział odpowiedzi wśród uczniów z różnych miast wystąpił jedynie w przypadku wskazywania Francji, którą z usługami skojarzyło od 15% (Berno) do 36% (Kraków) respondentów. Wielką Brytanię wymieniło zaledwie 3% uczniów z Niszu i aż 34% z Porto, a Niemcy z kolei uzyskały od 3% do 25% wskazań odpowiednio w Niszu i Bernie. Włochy z kolei z usługami kojarzą przede wszystkim respondenci z Serbii i Mołdawii (odpowiednio 30% oraz 27%), natomiast w najmniejszym stopniu z Cork i Uppsali (poniżej 9%). Jednym z kluczy interpretacyjnych w tym przypadku może być ważna rola Włoch jako rynku pracy dla Mołdawian (ponad 100 tys.) i Serbów (70 tys.) i jej charakter obejmujący w dużej mierze sferę usług (ISTAT, 2017). Powiązanie własnego kraju z usługami najwyraźniej zaobserwowano wśród respondentów ze Szwajcarii, mimo że pod względem ich udziału w PKB, jak i zatrudnieniu kraj ten nie różni się od Szwecji czy Irlandii. Świadomość dużego znaczenia usług dla szwajcarskiej gospodarki znajduje oczywiście odbicie w rzeczywistości, kreują one bowiem przeszło 70% PKB, niemniej niski udział wskazań innych państw Europy Zachodniej przez respondentów z Berna pozwala przypuszczać, że opinie berneńczyków mogą wynikać z ogólnych stereotypów na temat szwajcarskiej gospodarki, może zwłaszcza jej sektora

Ryc. 3. Skojarzenia usług z państwami Europy

Wartości nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mogli wskazać więcej niż jeden kraj.

Źródło: opracowanie własne

finansowego. Nakłada się na to również egocentryzm przestrzenny, widoczny w ogólnej nadreprezentacji miejsca zamieszkania w percepcji przestrzeni (Padło, 2015).

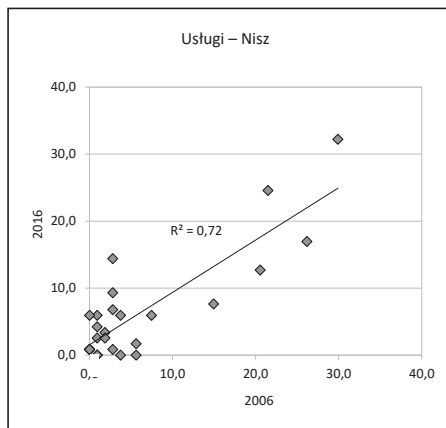
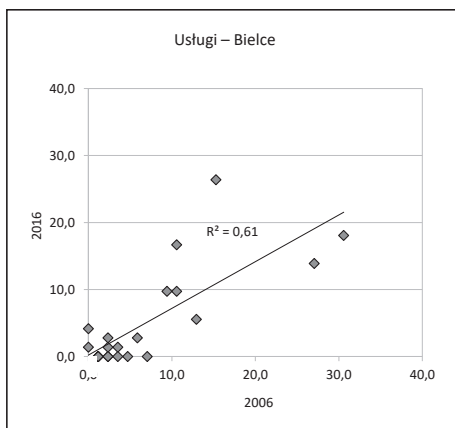
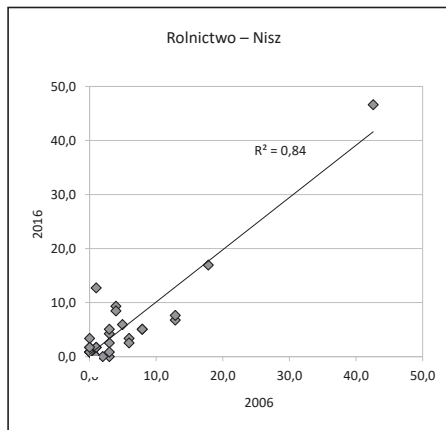
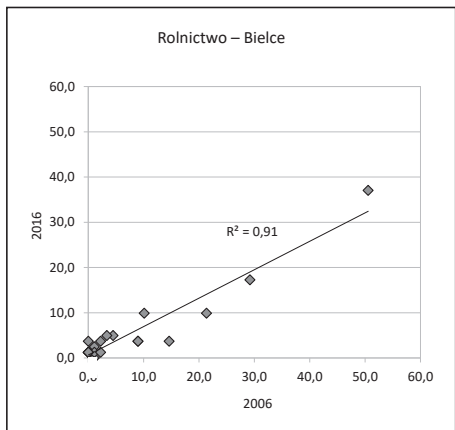
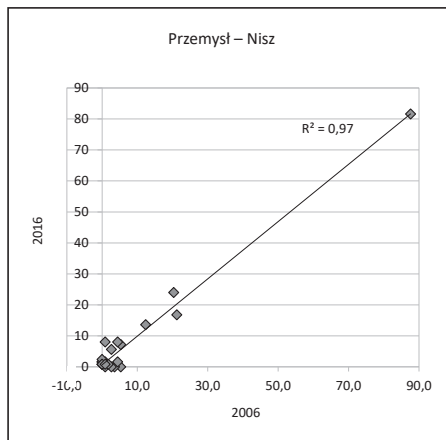
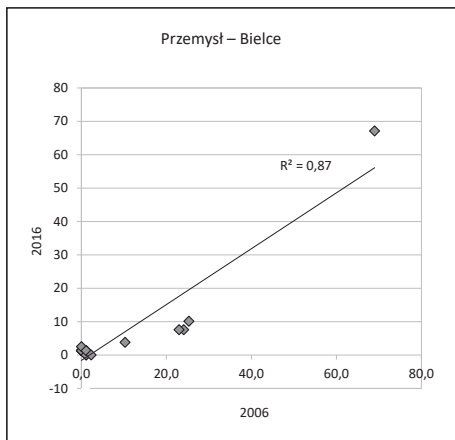
Sektor usług w ograniczonym stopniu kojarzy się z turystyką. Spodziewane wysokie udziały wskazań wakacyjnych destynacji nie potwierdziły się ani w Irlandii, ani w Szwecji, których mieszkańcy tak chętnie wybierają kraje południa w czasie urlopu. Jedynie częste wymienianie Grecji przez uczniów z Niszu wymyka się temu schematowi. Ułatwienia wizowe dla podróżnych, geograficzna bliskość Grecji i przede wszystkim wspólne prawosławne dziedzictwo sprawiają, że jest ona jednym z głównych serbskich kierunków wakacyjnych. Równocześnie należy do najczęściej odwiedzanych przez Serbów państw świata zachodniego, nie można więc wykluczyć, że częstość wskazań wynika z dostrzegania odmiennej od serbskiej struktury gospodarki.

ZMIENNOŚĆ POSTRZEGANIA W CZASIE

W 2016 roku powtórzono badania w Bielicach i Niszu, aby odpowiedzieć na pytanie, czy zmieniające się warunki polityczne i ekonomiczne w Europie wpływają na zmianę postrzegania europejskiej gospodarki.

Jedną z podstawowych różnic w udzielanych odpowiedziach po 10 latach jest wyraźnie mniejsza średnia frekwencja wskazywanych państw wśród respondentów z Bielic (można było wskazać więcej niż jedno). Skojarzenia respondentów z przemysłem,

Ryc. 4. Zmienność skojarzeń sektorów gospodarki z państwami europejskimi wśród respondentów z Biel i Niszu w latach 2006–2016

Źródło: opracowanie własne

zarówno w przypadku Bielc, jak i Niszu, odznaczają się małą zmiennością (ryc. 4). R^2 wynosi odpowiednio 0,87 oraz 0,97. Wśród mołdawskich uczniów zauważalne są niższe częstości wskazań państw innych niż Niemcy, co jeszcze bardziej podkreśla ich dominację. Również w przypadku rolnictwa korelacja pomiędzy latami 2006 i 2016 jest wysoka ($R^2 = 0,91$ dla Bielc oraz $R^2 = 0,84$ dla Niszu), a różnice polegają głównie na mniejszej liczbie wymienionych państw wśród respondentów z Bielc. Najsłabszy związek pomiędzy porównywanymi latami występuje w skojarzeniach z usługami, co potwierdza wspomniane wcześniej przypuszczenie o zbyt dużej pojemności znaczeniowej pojęcia. Stwierdzić jednak trzeba, że respondenci w obu miastach wymieniali tę samą grupę państw co ich rówieśnicy przed 10 laty, odmiennie jednak rozkładali akcenty. I tak respondentom z Bielc z usługami kojarzą się głównie Niemcy, Francja, Rosja i Włochy, a uczniom z Niszu: Włochy, Francja, Grecja i Hiszpania.

PODSUMOWANIE

Skojarzenia państw europejskich z sektorami gospodarki potwierdzają znaczenie egocentryzmu przestrzennego i zachodniocentryzmu w wyobrażeniach Europy (Padło, 2013, 2015). Z jednej strony wyraźnie dostrzegalna jest we wskazaniach respondentów nadreprezentacja najważniejszych państw Europy Zachodniej, z drugiej strony – własnego miejsca zamieszkania. Dowiedzione istotne zróżnicowanie percepcji różnych sektorów gospodarki wydaje się być największą wartością prezentowanych badań. Dominująca rola Niemiec jako kraju przemysłowego w wyobrażeniach Europejczyków potwierdza powszechne odczucia, trudno bowiem znaleźć dla nich konkurenta, tak pod względem wolumenu produkcji, jak i ich znaczenia w europejskim przemyśle czy rozpoznawalności niemieckich marek. Znacznie mniej oczekiwanymi wynikami badań wydają się być skojarzenia z rolnictwem. Brak jakiegokolwiek zależności pomiędzy udziałem rolnictwa w gospodarce a jego wyobrażeniem dowodzi dużo większej roli doświadczenia niż wiedzy w jej percypowaniu. Oceniamy w większym stopniu to, co postrzegamy wzrokowo niż rozumowo, empiryzm wydaje się ważniejszy dla poznania niż racjonalizm metodologiczny. Trudności pojęciowe związane ze sferą usług i rozbieżności pomiędzy skojarzeniami wśród respondentów również wskazują na dominację aposterioryzmu w kształtowaniu wiedzy.

Zaskakująca w tym kontekście może być także zdecydowana przewaga pozytywnych, względnie neutralnych konotacji w postrzeganiu sektorów gospodarki. Mimo obecnej w przestrzeni publicznej narracji stygmatyzującej rolnictwo jako sektor schyłkowy i będący synonimem zacofania czy przemysł jako degradujący środowisko naturalne, w skojarzeniach respondentów ich obraz wydaje się być znacznie bardziej pozytywny. W zasadzie poza katastroficznym wyobrażeniem postkomunistycznego przemysłu, obecnym, choć nie dominującym, w odpowiedziach szwedzkich uczniów i relatywnie niewielką liczbą wskazań na kraje postradzieckie w kontekście rolnictwa, wyobrażenia wydają się być wolne od negatywnych skojarzeń. Najbardziej nieoczywiste są skojarzenia z usługami. Można odnieść wrażenie, że respondenci nie zawsze wiedzą, jak je zdefiniować, co przy tak wyraźnie dominującym znaczeniu usług w europejskiej gospodarce wymagałoby zwrócenia większej uwagi w programach nauczania na III sektor gospodarki.

Skojarzenia i oparte na nich wyobrażenia odznaczają się niewielką zmiennością czasową. Dekada dynamicznych przemian przestrzeni europejskiej nie wpłynęła na

zasadniczą zmianę percepcji gospodarki, choć wyraźnie rzadsze odpowiedzi na to pytanie widoczne w przypadku respondentów z Bielc skłaniają do podjęcia szerszej zakrojonych badań na temat zmian w percepcji różnorodnych aspektów europejskiej przestrzeni.

Literatura

References

- Bank Światowy (2017, 10 lutego). Pozyskano z <http://data.worldbank.org/>
- Bandt, J.D. (1999). The concept of labour and competence requirements in a service economy. *Service Industries Journal*, 19(1), 1–17.
- Cuc, M., Ruggiero, E. (2006). *Migration and Remittances in Moldova*. International Monetary Fund.
- Fourastié, J. (1954). *Die große Hoffnung des zwanzigsten Jahrhunderts*. Köln: Bund-Verlag.
- Gobster, P.H., Nassauer, J.I., Daniel, T.C., Fry, G. (2007). The shared landscape: what does aesthetics have to do with ecology? *Landscape Ecology*, 22(7), 959–972.
- Hönekopp, E. (1997). Labour migration to Germany from Central and Eastern Europe: old and new trends (No. 23). Institut für Arbeitsmarkt-und Berufsforschung der Bundesanstalt für Arbeit.
- ISTAT (Istituto Nazionale di Statistica) (2017, 10 lutego). Pozyskano z <http://www.istat.it>
- Olins, W. (2002). Branding the nation—The historical context. *Journal of Brand Management*, 9(4), 241–248.
- Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa (2017, 10 lutego). Pozyskano z <http://www.fao.org/>
- Padło, T. (2013). *Postrzeganie Europy przez młodzież w wybranych krajach europejskich*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, praca doktorska.
- Padło, T. (2015). *Białe plamy w sercu Europy*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.
- Simon, P. (2003). France and the unknown second generation: preliminary results on social mobility. *International Migration Review*, 37(4), 1091–1119.

Tomasz Padło, dr, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Instytut Geografii, Zakład Geografii Społeczno-Ekologicznej. W pracy naukowej zainteresowany postrzeganiem przestrzeni, geografią granic, również reliktowych oraz geografią społeczną Europy Środkowej. Współzałożyciel Fundacji Bezgranica zajmującej się promocją wiedzy za pomocą sztuk wizualnych.

Tomasz Padło, Ph.D., Pedagogical University of Cracow, Institute of Geography, Department of Socio-Economic Geography. His field of interest focuses on the perception of geographical space, geography of boundaries, including relic borders and social geography of Central Europe. Co-founder of the Bezgranica Foundation involved in the promotion of knowledge through visual arts.

Adres/address:

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
Instytut Geografii
Zakład Geografii Społeczno-Ekologicznej
ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków, Polska
e-mail: tpadlo@up.krakow.pl